

STŘEDOZEM A ČERNOZEM
Faraonské dědictví v Gondoru?
Hana Navrátilová

Úvod

Středozem a země na Nilu se obvykle nespojují ani v myslích egyptologů, ani v myslích znalců díla J. R. R. Tolkiena příliš úzkým svazkem. Přinejmenším není jejich vzájemný vztah obecněji známý. Pro mnoho čtenářů *Pána Prstenů* a dalších Tolkienových knih je poměrně známým zdrojem inspirace při vytváření Středozemě severská mytologie, případně některé antické mytické prvky (shrnutí Day 1994, Day 2003, dále podrobněji např. Burns 2000, Neubauer 1990: 25 apod.). Egypt je však v tolkienovských diskusích spíše řídkým hostem. Sám Tolkien přitom zanechal poměrně přesvědčivé svědectví o tom, že utváření Středozemě, alespoň myšlenkově, nebylo staroegyptským vlivům tak docela uzavřeno. Pokud se je však vydáme hledat, musíme být velmi obezřetní. Vždyť autor sám zasadil Středozemi na evropský kontinent, resp. do jeho zeměpisných šířek (Tolkien 1995 (2000): 375–376).

„Aplikace“ starého Egypta

Inspirace staroegyptským světem totiž – to je patrné na první pohled – nebyla nikterak prvoplánová a přímočará, o to více je však zajímavá. Smyslem tohoto textu by právě mělo být nejen upozornění na další zajímavý rys v budování historie Středozemě, ale stejnou měrou i upozornění na sice relativně častý – ale nepříliš známý – způsob, jakým mohla historická epocha zapůsobit na inspiraci autora literárního díla. A později, jak uvidíme, také na inspiraci těch, kdo dávali literárnímu dílu vizuální podobu – ilustrátorů a tvůrců filmových adaptací.¹

Konečně si můžeme na příkladu Středozemě všimnout významu historie, „pravé či předstírané“², v příběhu a ve smyslu světa. V obecné rovině příběhu můžeme také říci, že se při tkaní nového přediva příběhů Ardy do spletaných nití dostala vlákna jiných příběhů, které tím zase dostaly další rozměr a význam.³

¹ Filmová adaptace Petera Jacksona je sice první úplný a dokončený pokus o převod *Pána Prstenů* na filmové plátno, není to však pokus první. Snaha o filmovou, hranou či animovanou podobu *Hobita* a *Pána prstenů* je mnohem starší a první pokusy se datují ještě do dob autorova života. Tolkien sám se k některým z nich ještě měl možnost vyjádřit (Tolkien 1995 (2000): 261, 266–267, 270–271).

² „Mám mnohem raději historii, pravou nebo předstíranou, protože ji čtenáři mohou aplikovat různě podle svého myšlení a zkušeností“. Tolkien 1993/I: 9; Tolkien 1991, 2001: xvii.

³ Srovnej Tolkien (1997a: 108–112), Tolkien (1997b: 124–129), a Neubauer (1990: 7, 25).

Říkejme tomu třeba „nepopisná inspirace“, Tolkien by možná řekl „aplikace“⁴ historického motivu. Jsme celkem často svědky opačného způsobu zacházení s historií – vzniká mnoho historických románů a uměleckých děl, které si vypůjčí takřkajíc kostým určité epochy⁵, v němž nám poté předvedou více či méně dobře zpracovaný výsledek autorovy invence. Existují samozřejmě i historické romány a povídky – není jich právě málo a mají dlouhou tradici – které zacházejí i s prvky dobové mentality – to v některých případech více než zručně. V zásadě ovšem často prostě přímo přejmou určitou dobu a do ní zasadí svůj příběh. Podle takových knih lze samozřejmě úspěšně ilustrovat i filmovat, s bohatou zásobou vzorů architektury, užitého umění, i kostýmů pohotově po ruce. Je jen na tvůrci vizuálního doprovodu či podoby díla, nakolik se sám seznámí s dobou, do níž je děj zasazen, a nakolik z ní dokáže čerpat, kolik potřebuje osobní stylizace a nakolik může, či je schopen, dodržet historickou věrohodnost.

U „aplikací“ je tomu, domnívám se, jinak. Autor zde ani tak nepotřebuje historickou realii se všemi detaily, naopak, často se můžeme s takovými aplikacemi motivů setkat v literatuře fantasy či science-fiction a samozřejmě také v ilustračním a filmovém ztvárnění těchto žánrů. Paradoxně přitom může být takováto inspirace v mnohém námětově a myšlenkově bohatší a zajímavější než klasický historický román. Ostatně dobrým příkladem pro ověření tohoto tvrzení může být samotný Tolkienův *Pán prstenů*, který je našim hlavním příkladem. Než se však k jeho textu dostaneme, je dobré si říci, že nikoliv příkladem jediným. Historické motivy, někdy jen letmo naznačené volbou slov, prostředí, či jmen postav, se objevují také v dalších knihách zmíněných žánrů fantasy a science-fiction. Patří k nim například *Duna* Franka Herberta. V tomto případě se dokonce historická inspirace starověkým Egyptem promítla do vizuálního zpracování, konkrétně do kostýmů pro jednu filmovou verzi *Duny*, navržených Pištěkem (viz <http://encyklopedie.dune.cz/Dunart/pistek/uvod.htm>). Stalo se tak v souladu s textem knihy, kde se v daleké budoucnosti lidstva znovu ožíví mnohé společenské a kulturní vzorce minulosti v nových souvislostech. Podobně zachází s historickými oděvními prvky také Pištěk.

Vraťme se však k původnímu tématu, kterým je obecná „aplikace“ historické inspirace. Pokud autor zvolí tento způsob, může se mu stát, že se spíše snaží inspirovat svou představou o duchovním ovzduší a myšlenkovém světě historické epochy, která ho zajímá. Nevidí tedy popisný obraz dané doby, spíše ho může zaujmout její filosofie, nebo také ideologie. Vidí tedy spíše příběh, který vyrůstá z prostředí určité epochy, než její scénu a kostýmy.

⁴ Tolkien (1993/I: 9); Tolkien (1991, 2001: xvii).

⁵ Přitom není občas důležité, zda jde o kostým, který danému období přířkla znalost a imaginace historiků, anebo obecná historická paměť a její imaginace. Srovnej Beneš (1995: *passim*).

Efekty téměř vizuální, které charakterizují leckterý klasický historický román (samozřejmě ten z dob 19. století nejvýrazněji), zde ustupují. Z hlediska předmětu studia staroegyptské inspirace je však mnohem zajímavější pokusit se sledovat tuto nepopisnou inspiraci, inspiraci světem starých Egyptanů v tom nejobecnějším měřítku, nejen jejich monumentálními stavbami a zlatem Tutanchamonovy masky.

Je nesporně badatelsky dobrodružnější – a ovšem také složitější – dešifrovat Egypt v Mozartově *Kouzelné flétně* než sledovat scénograficky inscenovaný Egypt v *Aidě*. Egyptolog se u sledování inscenace *Aidy*, pokud postrádá smysl pro humor a nadsázku, jakož i pokud zapomene na určitá pravidla inscenační praxe, může dočkat hrubých zklamání.⁶ Na druhou stranu egyptolog sledující roli starého Egypta v evropské kultuře, zprostředkovanou zednářstvím či dalšími tradicemi, může rozplétat zajímavé příběhy. Ovšemže mnohé budou na hony vzdáleny světu starého Egypta, jak se jej snažíme poznat v rámci vědeckého zkoumání. Zato nám ale řeknou více o místě Egypta v moderní imaginaci.

I to byl důvod, proč mi přišlo podnětné zabývat se staroegyptskou inspirací v podobě „aplikace“ u Tolkiena, kde se opravdu relativně dobře skrývá. Prostředí Středozemě opravdu nevyvolává obraz Nilského údolí plného palem. Přesto, když se vytvářelo složité předivo historie Středozemě, lze s velkou pravděpodobností konstatovat, že do této tapiserie se dostala i egyptská vlákna – naznačuje to totiž sám autor, jak ještě uvidíme.

Dalším důvodem pro vznik tohoto textu bylo také to, že na případu Tolkien versus Egypt lze dobře ukázat několik úskalí studia historické inspirace a problémů, které s ním jsou vždy spojeny. Sémiotika inspirací a reflexí je poměrně komplikovaná a je možné, že i tento článek někomu poslouží jako modelový příklad chyby ve výkladu.

Navíc zde přistupuje snad nikoliv nemístná obava, že podobné studie (tedy i tato) mohou skončit jen u srovnávání „autor říká, přejímá, inspiruje se“ versus „z historie víme“. Tímto způsobem se ovšem dá pracovat spíše s klasickým historickým románem, a zjistit tak, jak se určitá historická událost postupně mění v uměleckém pohledu a co může v novém, románovém, kontextu sdělit, podle toho, pod jakým úhlem pohledu ji sledujeme. I tady je ovšem na místě opatrnost, poněvadž pustit se například do autora historického románu z 19. století a vinit ho z neznalosti detailů starověkých dějin, přičemž na dotyčné detaily se v historické vědě přišlo až ve století dvacátém, je poněkud krátkozraké.

⁶ Srovnej Chappaz (1993: 37).

Egypt ve Středozeří?

Hlavní složkou světa Tolkienova *Pána prstenů* je patrně evropská mytologie a předně severoevropské legendarium (Day 1994 nebo Arda⁷ jako populární přehled, Tolkien 1995 (2000), *passim*, atd.), dovedně přepracované v novou mytologii. Evropská půda pověstí a legend již sama o sobě obsahuje zřejmé podněty a témata, která patří buď společně jí a mediteránnímu světu, nebo jsou dědictvím starověké mytologie. Přesto je Egypt přítomen v Tolkienově textu mnohem živěji a výrazněji, než jen jako obrys v pozadí jeho světa.

Svět a historie Středozeří působí možná právě proto tak životným dojmem, že je v nich obsaženo celé předivo kulturních souvislostí a mytologických příběhů, které můžeme hledat v archetypálních představách, a zároveň patří „reálné“ historii, tak jak ji známe z vědeckého bádání.

Tolkien se dokonce dotkl i velmi zajímavého jevu – toho, jak se z historických příběhů stávají legendy a mýty. S tímto jevem se můžeme setkat i v moderní historiografii, občas i jako s výsledkem historikova snažení, častěji ovšem jako s předmětem výzkumu. Jak konstatuje Aragorn: „*Pověsti našeho věku přece neskládáme my, ale ti po nás.*“⁸

Pro čtenáře egyptologa je v Tolkienově textu k nalezení celá řada drobností, které mu mohou připomenout Egypt a jeho historii. Některé z těchto náznaků jsou skutečně zničujícím způsobem „jasné“, ale pravděpodobně hluboce klamavé. To ovšem dělá ze sledování Tolkienovy egyptské inspirace svého druhu dobrodružnou výpravu s ne právě jistým výsledkem.

Tak například elfové, kteří se plaví do Země neumírajících – Valinoru, na Západ a Západ je vůbec spojen se světem blaženství – jakoby se podobali zemřelému Egyptanu, který se vydává na svou pouť ze světa živých do západní říše mrtvých. Navíc i Egyptan se plaví a vůbec tematika plavby a lodí je ve světě starých Egyptanů významným motivem, což ovšem bylo dáno ústředním významem řeky Nilu, nikoliv přítomností moře. Plavba je pevně spojena s myšlenkou cesty, včetně cesty poslední. Pohřební člun, plný květin a obětních darů, se často objevuje v egyptských představách o cestě na onen svět a byl i praktickou a zcela reálnou součástí cesty pohřebního průvodu. Takto zní samozřejmě tato paralela vcelku věrohodně, avšak jen do chvíle, než si uvědomíme, že Tolkien mohl mít stejně dobře na mysli anglickou legendární – a literární – tradici ostrova Avalonu a dalších mytických míst ležících na Západ od britských ostrovů. Případně tu mohlo hrát roli i spojení Západ – západ slunce, případně též odpočinek po namáhavém dni.

⁷ Orientalistu zde může zaujmout i sám výraz Arda, tedy země, svět jako celek, neboť mj. arabsky se země řekne též al-ard. Může to být ovšem shoda čistě náhodná.

⁸ Tolkien (1993/II: 30), originální znění *For not we but those who come after will make the legends of our time.* Tolkien (1991, 2001: 424).

Jiným podobným momentem může být dvojitý význam barev a barevná symbolika vůbec, v Tolkienově textu. Černá barva například nepředstavuje pouze barvu temnoty a strachu, ale je také barvou královskou, v kombinaci se stříbrnou. V Egyptě najdeme dvojitý význam také. Černá mohla být spojena s temnotou a podsvětními démony, ale také s úrodnou půdou Černé země, Kemet – tedy samotného Egypta. Bílá je naopak symbolem čistoty, např. kněžského oděvu. Ani zde ovšem Tolkien nemusel nutně vzít v potaz egyptskou symboliku, mohl si ji vytvořit sám, popřípadě ji získat z jiných zdrojů. Kulturně podmíněné různorodé vnímání barev je vcelku známým jevem.

Obdobných témat může být ještě více. Například můžeme pokračovat se symbolem Stromu v Gondoru a srovnávat ho s rituálním významem stromu v Egyptě, kde měly různé stromy náboženské konotace, a také spojení s královskou osobou.⁹ Stromy najdeme na posvátných pahorcích spojených s ideou prvotního pahorku, který se vynořil z praoceánu při stvoření, příp. rostou stromy na četných hrobech Usira (Osirida) – prvního krále, který přinesl vzdělanost lidem, a stal se později králem nad jiné mocným – králem říše podsvětí, který soudí mrtvé. Posvátným stromem je také sykomora, strom bohyně Hathory, nemluvě o stromu *išed*, který je spojován s královskou přítomností na četných reliéfech, např. v Amonově chrámu v Karnaku. V této souvislosti stojí za povšimnutí rovněž symbolický význam čísla sedm, neboť Tolkienův královský strom doprovází sedm hvězd; i palantírů – vidoucích kamenů – bylo původně sedm. Těž v Egyptě se sedm vyskytuje hojně jako symbol, například „sudiček“ chodí sedm – tzv. Sedm Hathor. Sedm božstev doprovází boha Thovta v jedné z egyptských teologických konstelací a tvoří tak Osmero města Hermopole, apod. Na druhou stranu tato čísla nebylo třeba přejímat právě z Egypta, jejich symbolika přežívá v evropském i mimoevropském kulturním zázemí věky.

Rovněž tak útok Vozatajů na Gondor¹⁰ připomene útok Hyksósů, vybaivených vozy, na Egypt. Ve všech těchto případech ovšem může být egyptolog na liché stopě. Ovšem vyloučit se samozřejmě nedá ani opačný případ, totiž že má částečně pravdu.

Úcta k minulosti a faraonská koruna Hraničáře Chodce

Historie Středozemě se z hlediska motivů, které obsahuje a které vycházejí z historie „reálné“ a z „historických“ mýtů, dá přirovnat k bohaté a pestré tapiserii. Jednotlivé nitky reflexí starých kultur lze odlišit jen obtížně, jak již jsme si mohli všimnout. Přitom názor čtenáře může kolem textu vystavět sice zajímavou interpretaci, která doloží, jak různorodé a bohaté mohou být zase naopak reflexe vyvolané Tolkienovým světem, avšak o vlastní

⁹ Viz *LÁ* VI: 113–114.

¹⁰ Tolkien (1998: 373).

Tolkienově inspiraci toho taková *intentio lectoris* říci mnoho nemusí.¹¹ Co by nám mohlo pomoci, by byl autorův vlastní názor, jeho poznámky o tom, co ho vedlo k jednotlivým motivům, jež do svého díla zapracoval. V tomto ohledu naštěstí zjistíme, že Tolkien nás nezklame.

V jednom ze svých dopisů z konce 50. let, přesněji 14. října 1958, napsal jistě slečně Beare:

*„Gondorští byli svěbytný, brdý a archaický národ, a asi nejlépe si je lze představit jako Egyptány. V mnoha ohledech (starověké) Egyptány připomínali – oblibovali si a uměli stavět mohutné, gigantické věci. A jejich záliba v genealogiích a brobkách. (nepodobali se ovšem v teologii, v tomto ohledu byli více hebrejští, skoro puritánští) ... myslím, že koruna Gondoru (Jižního Království) byla velmi vysoká, jako egyptská, ale měla připojena křídla, nikoliv nasazena po stranách rovnoběžně, ale odstávající pod určitým úhlem. Severní království mělo (jako odznak) jen diadém – srovnejte rozdíl mezi Horním a Dolním Egyptem...“*¹²

K tomuto textu připojil náčrt gondorské královské koruny. Tuto korunu jinde popisuje takto: *„... celá bílá a křídla po stranách byla z perel a stříbra, v podobě křídel mořského ptáka, ... v obroučce bylo zasazeno sedm dýmantů, a na vrcholku byl vsazen jediný drabokam, jehož světlo šlehalo jako plamen.“*¹³

Popis samotný, tak jak se dostal do textu *Pána prstenů*, žádné zvláštní asociace se starověkým Egyptem nevzbuzuje. Ovšem kromě toho, že charakteristickou vlastností koruny je zářivá bělost, a ten, kdo se na ni dívá, má dojem, že září. Záře a bělost byly atributy spojované s hornoegyptskou královskou korunou – vůbec o celém zjevu egyptského panovníka se můžeme dočíst, že se „objevoval v záři“¹⁴.

Nejvýmluvnějším svědectvím Tolkienovy představy o gondorské koruně – a její asociaci s egyptským vzorem – je však stále jeho náčrt, který proporčně odpovídá egyptské Bílé koruně Horního Egypta, samozřejmě zachycené bez urea a s doplněním křídel mořských ptáků po stranách a drabokamů, které

¹¹ Eco (2001) obecně, Eco (1985) apod.

¹² *„The Númenóreans of Gondor were proud, peculiar and archaic and I think are best pictured in (say) Egyptian terms. In many ways they resembled „Egyptians“ – the love of, and power to construct, the gigantic and massive. And their great interest in ancestry and in tombs. (But not of course in „theology“: in which respect they were Hebraic and even more puritan)... I think the crown of Gondor (the South Kingdom) was very tall, like that of Egypt, but with wings attached, not set straight back but at an angle. The North Kingdom had only a diadem – cf. the difference between the North and South Kingdoms of Egypt.“* Tolkien (1995 (2000): 281).

¹³ *„... all white, and the wings at either side were wrought of pearl and silver in the likeness of the wings of a sea bird... and seven gems of adamant were set in the circlet and upon its summit was set a single jewel the light of which went up like a flame.“* Tolkien (1991/2001: 946). Překlad Stanislava Pošustová, Tolkien (1993/III: 216).

¹⁴ Např. Sinuhe B 250.

korunu zdobí. Křídla v Tolkienově náčrtu nám mohou připomenout péra, která zdobí korunu egyptského boha Usira v jeho funkci krále podsvětí.

Ještě zajímavější je však jiný moment v Tolkienově díle – ve shodě s vlastní charakteristikou Gondoru Tolkien v textu zdůrazňuje opakovaně velkou úctu k předkům a péči o staré stavby – i hrobky – která byla v Gondoru zvykem. Jistě tu mohlo zapůsobit tradiční spojení reflexe starého Egypta jako země úcty k minulosti a také země plné monumentálních staveb¹⁵. Nemluvě již o obecném tématu Egypta jako země hrobek, kde se dokonce domům mrtvých věnuje více pozornosti než domům živých – což se postupně děje i v Gondoru.¹⁶

Neustále je zdůrazňována vazba na minulost a uchovávaní vzpomínek na předchozí generace. Tolkienova charakteristika gondorské hrdosti na genealogii vlastní kultury jako by byla výstižným vyjádřením toho, co dnes víme o starověkém Egyptě, kde se záznamy, zejména analistické, genealogie, seznamy králů a seznamy předků těšily velké úctě.¹⁷ Může být velmi pravděpodobné, že egyptský chrámový archiv mohl poskytnout několik staletí či tisíciletí staré písemné památky, tak jako to učinil archivář Bílé věže pro Gandalfa!

Také sakrální aura okolo krále může mít své kořeny v královském obraze egyptských vládců. Númenorejští panovníci, předchůdci Gondoru, přijímali s nástupem na trůn rozšířenou podobu svého jména, podobně jako faraon přijímal tzv. trůnní jména. Svou roli – byť v trochu jiné dimenzi – mohla sehrát inspirace biblická. Konkrétně pak příběh Exodu, který je ovšem zase spjat do velké míry s egyptským prostředím. Variace na Exodus je obvykle spatřována v *Silmarillionu*, konkrétně v části Akallabêth. Pyšný númenorejský král Ar-Pharazôn Zlatý zde však nepronásleduje uprchlíky, ale rozhodne se zaútočit přímo na sídlo božských bytostí, Valar. Vypluje proto ze svého ostrova Númenoru, který leží na Západ od Středozemě. Jeho mocná válečná flotila míří dále na západ, je však zničena a v moři zaniká i celý ostrov Númenor. Pouze skupiny těch, kdo s útokem na Valar nesouhlasili, a uprchli proto směrem ke Středozemi, se zachránili a založili pak dvě království ve Středozemi, severní království Arnor a jižní, Gondor.

Tento příběh ovšem neevokuje pouze utopení faraonovy armády v příběhu Exodu. Připomíná také mýtus o Atlantidě, který je znám především z tradice podané v Platonově dialogu *Kritias*. I zde se objevují Egyptané – to oni sdělují Řekům, že existovala mocná a moudrá říše Atlantis, která byla za svou zpupnost a mocichtivost potrestána zničením – celý ostrov Atlantis se potopil.

¹⁵ Werner (1994: passim).

¹⁶ Tolkien (1998, kapitola „The Line of Elros“ passim), antická tradice tohoto pohledu na Egypt začíná snad již o Hérodota, kniha II.

¹⁷ Redford (1986), Redford (2001).

Obraz velké historické tradice Númenoru a Gondoru tedy obsahuje, zdá se, odlesky egyptského světa – a to hned několikanásobně. Jako by zde Tolkien ilustroval sám na sobě své pravidlo „aplikace“ (viz výše). Nepotřeboval žádné kompilace motivů a jednotlivostí z historie, chopil se však myšlenkových celků, příběhů a charakteristických rysů, či dokonce symbolů, starověkých dějin a zapracoval je do příběhu vlastního. V některých případech můžeme být pouze překvapeni, jak bystře přitom dokázal pojmenovat některé kulturní rysy, které jsou vlastní „reálným“ historickým kulturám. Konkrétně v případě Egypta se téměř zdá, že některé formulace jakoby vyslovil dříve či výstižněji, než jejich opodstatnění vzal za své egyptologický výzkum¹⁸. Tolkienův svět Středozemě je prostě věrohodný – nepochybně i díky tomu, že jej cítíme jako „skutečnou“ – a tedy ne vždy plně známou¹⁹ – historii. To, proč jej tak vnímáme, je dáno jistě právě i odkazy na historickou realitu, na druhou stranu však nesmíme podceňovat vypravěčský talent, který dal příběhům hloubku vnitřní vazby a souvislosti, které naznačují, že za každým jednotlivým vyprávěním stojí nejen bohatá mytologie, ale i bohatá historie.

Abychom se však vrátili od významu, který historické prvky v Tolkienově díle mají, k našemu konkrétnímu historickému prameni – starověkému Egyptu. Tolkien dokázal pracovat s egyptskými motivy mnohem přesvědčivěji, než tomu může být i u některých „kostýmních“ historických románů. Snažil se vytvořit mysl a duševní svět dávné civilizace, ne její popisný obraz. Jeho aplikace je více cílena na celkový vjem než na vnější popis. Nevzal si několik ornamentů, ale vytvořil umělecký obraz starověkého světa, který nepotřebuje používat přesné vizuální formy převzaté z konkrétní doby. Možná, že sám nejdříve načrtl obraz Gondoru, a teprve s odstupem času se mu začal jevit tolik podobný obrazu Egypta – ani tato cesta není vyloučena. Ani v tom případě však nepřestává být jeho egyptská či egyptizující inspirace zajímavá, poněvadž to neubírá na věrohodnosti kulturnímu obrazu, který se na Egypt velmi hodí. Samozřejmě by však tato alternativa stavěla jeho práci do poněkud jiného světla než možnost, že s představou starého Egypta v mysli vytvořil jeho otisk ve Středozemi.

Podívejme se ještě na některé příklady jeho charakteristiky Gondoru. Jsou spojeny se zdůrazňováním tradice a znalosti vlastní minulosti. Tolkien má bohatý básnický jazyk, jako historik z dob, kdy historie byla více uměním a méně „exaktní“ vědou. Jeho slova dokážou výstižně vyvolat atmosféru nostalgie a lásky ke staré moudrosti, s jakou gondorští učenci sledují proměny a úpadek svého království. Jeho popis není omezen na pohled

¹⁸ Bylo by opravdu zajímavé vědět, které egyptologické knihy mohl mít v ruce, či přímo prokazatelně četl. K egyptologické literatuře se v Oxfordu samozřejmě mohl dostat velmi snadno.

¹⁹ Viz Neubauer (1990: passim).

zvenčí, ale vtahuje přímo do pocitů těch, kteří patří ke kdysi velkolepému světu, který je sice jejich přítomností, ale současně se již stává vzpomínkou, která však doufá v nový život prostřednictvím tradice a návratů k minulosti.

„*Kolika set let je třeba, aby byl ze správce král, když se král nevrací - ptal se - Snad jen pár let v jiných, méně královských místech - odvětil můj otec - V Gondoru nepostačí deset tisíc let.*“...²⁰

„... *kromě toho jsou v našich pokladnicích uchovávány mnohé věci: knihy a tabulky psané různými písmy na svrasklém pergamenu, ano a na kameni a na lístcích stříbra a zlata.*“²¹ říká Frodovi Faramir, syn Správce Denethora, když mu vypráví o Gondoru.

Oba tyto citáty by si mohl vypůjčit i historik, aniž by ublížil vědeckému charakteru své práce - kdyby chtěl zdůraznit právě typický egyptský vztah k minulosti a tradici, která zavazuje. Královský úřad byl úhelným kamenem egyptského světa po dlouhou dobu. Konečně druhý citát by mohl být velmi elegantním popisem dávno ztraceného egyptského archivu, strážce vědomostí.

Je zde třeba samozřejmě zdůraznit, že jakkoliv působivě tyto texty vystihují naši stávající zkušenost se světem starého Egypta, mohou být - na rozdíl od explicitně vyjádřeného Tolkienova konstatování o uspořádání dvou království a o královské koruně - považovány za obecnější vylíčení vztahu k minulosti, která je měřítkem pro přítomnost. Téma významu poznání minulosti se totiž v *Pánu prstenů* objevuje vícekrát i v jiných souvislostech, ostatně i celý charakter knihy, s dodatky, Anály a genealogiemi, má silně historický charakter.

Inspirace Tolkienovou egyptskou inspirací

Svět Středozemě vyvolal mnoho podob zejména výtvarné inspirace. Existují mnohé ilustrace k Tolkienovým knihám, mnoho variant najdeme k jednomu a témuž motivu.²² Autorovy popisy dávají mnohdy celkem přesné instrukce, jindy zase ponechávají poměrnou volnost - a jak ukazuje i případ Gondorské koruny, popis v textu a konkrétní vizuální představa, jakou Tolkien sám o předmětu měl, se mohou lišit, resp. text může prostředkovat spíše celkový dojem z předmětu, jehož celkem přesnou podobu mohl mít autor v hlavě.

²⁰ „*How many years needs it to make a steward a king, if the king returns not? - he asked - Few years maybe in other places of less royalty - my father answered - In Gondor ten thousand years would not suffice.*“ Tolkien (1991, 2001: 665). Překlad Stanislava Pošustová, Tolkien (1993/II: 249).

²¹ „*There are moreover in our treasuries many things preserved: books and tablets writ on withered parchments, yea, and on stone, and on leaves of silver and of gold, in divers characters.*“ Tolkien (1991, 2001: 665). Překlad Stanislava Pošustová, Tolkien (1993/II: 250).

²² Viz Tolkien - Anderson (2003: passim).

Nyní existuje také filmové provedení Tolkienova díla, které vzbudilo velkou pozornost. Zde je nutno zdůraznit, že filmaři respektovali Tolkienem navrženou „egyptskou genealogii“ Gondoru velmi pěkně. To dokládají například egyptské lotosoformní sloupy použité v portiku města Osgiliath ve filmu *Dvě věže*²³, a také další drobné prvky, které se objevují ve výpravě třetího dílu trilogie, *Návrat krále*. Podoba gondorské koruny ovšem dodržena nebyla. Její filmová verze ovšem více odpovídá evropské představě otevřené královské koruny, obroučky s vystupujícími listy, resp. křídly.

Nejvíce egyptských prvků lze očekávat v gondorských městech Osgiliath a Minas Tirith a samozřejmě také u předmětů, staveb a osob spojených s královským úřadem. Celkový dojem z ruin Osgiliathu a i staveb Minas Tirith je spíše románsko-byzantský, s jednotlivými prvky, které připomínají egyptské tvarosloví, případně někdy i blízkovýchodní pozdně antickou i islámskou architekturu. Tvůrci zde asi vycházeli ponejvíce z pozdní antiky a středověku, které amalgamovaly mnoho předchozích prvků. V některých případech však „původní egyptizující“ styl zůstal velmi pěkně zachován, jak je vidět právě na ruinách Osgiliathu. Jednotlivé předměty, spojené s gondorskou kulturou, nesou pečeť egyptizující stylizace, pravděpodobně však spíše zprostředkovaně. Ve tvaru například přílby s křídly, kterou mají na hlavě strážci královského stromu v Minas Tirith, je možno spatřovat odraz Tolkienem navržené koruny. Podobně některé motivy na brnění, či postrojích koní, připomínají křídla (či lotosové květy). Sledujeme-li publikované návrhy filmové výpravy²⁴, převažuje v nich antická inspirace, občas se však objeví i egyptizující kalich, snad tvaru lotosového květu, a podobně.

Mluvíme-li o vizuální podobě Tolkienova světa, neměli bychom zapomenout ani na samotného Tolkiena, který byl prvním ilustrátorem svých knih²⁵. I u něj najdeme několik drobnějších motivů, které mohou připomenout starověký Egypt. U nich je však možné, že Tolkien vycházel z ornamentální tradice Art Nouveau a hnutí Arts and Crafts, které již starověké a orientální motivy přetavily.

Místo závěru

Hlavním argumentem pro Tolkienovu egyptskou inspiraci zůstávají nakonec především jeho vlastní slova. Celá atmosféra jedné části Středozemě je sice naplněna zdánlivě jasnými a přesvědčivými odkazy na staroegyptskou

²³ Zřetelně jsou vidět ve scéně, kdy je zajatý Frodo přiveden Faramirem do ruin Osgiliathu, který Gondorští hájí. Řada sloupů lotosoformního tvaru je vidět na břehu řeky ve scéně, která krátce předchází momentu, kdy přiletí nazgûl na svém okřídleném nosiči. Sloupy mají nejen lotosoformní hlavice, ale i spodní část zdobenou typickým dekorem. *The Two Towers*. režie Peter Jackson. Egyptské sloupy, přehled viz např. *LÁ V*: “Säule”, *LÁ III*: 323–327.

²⁴ Viz například Russell (2003: 29, 211), apod.

²⁵ Hammond–Scull (1995 (2004), např. 183, tvar gondorské koruny, 192, květy).

historii, jen část těchto narážek však tak byla asi skutečně myšlena, či tak alespoň vyhlížela v očích samotného autora. Stále však například nevíme přesně, zda a jaké egyptologické knihy Tolkien četl. Co mu pomohlo vytvořit tak přesvědčivý obraz? A nebo opravdu vznikly jeho základy náhodou, z podhoubí obecných kulturněhistorických znalostí autora, a teprve poté on sám zhodnotil, jak mnoho evokují obraz Egypta, ostatně již tradičně spjatý v evropské historické kultuře s moudrostí a stálostí?

Ať již tomu bylo jakkoliv, výsledný dojem Tolkienovy reflexe Egypta, plánované či vzniklé náhodou, je velmi silný. Vytvořil skutečně důsledný a živý obraz starobylé kultury přežívající vlastní velikost a doufající v obnovu. A především vytvořil krásnou uměleckou reflexi jednoho rysu lidské mentality – v jistém smyslu univerzálního – vztahu k minulosti.

Literatura

Arda

The Encyclopedia of Arda, viz www.glyphweb.com/arda;

Beneš, Zdeněk

1995 *Historický text a historická kultura*, Praha: Karolinum;

Burns, Marjorie

2000 „Gandalf and Odin“, in: Flieger, V. – Hostetter, C. F., *Tolkien's Legendarium*, London: Greenwood Press;

Day, David

1994 *Tolkien's Ring*, London: HarperCollins;

2003 *Tolkienův prsten*, Praha: Mladá Fronta;

Eco, Umberto

1985 *Sugli specchi*, Milano: Bompiani;

2001 *Trattato di semiotica generale*, Milano: Bompiani;

Hammond, Wayne – Scull, Christina

1995 (2004) *J. R. R. Tolkien, Artist and Illustrator*, London: HarperCollins;

Chappaz, Luc J.

1993 „*Mettere in scena Aida*“, *Come ci vedono. L'Egitto antico della riscoperta e dell'immaginario*, Torino: Museo Egizio;

Neubauer, Zdeněk

1990 *Do světa na zkušenou čili O cestách tam a zase zpátky*, Praha: Doporučená četba;

Redford, Donald B.

1986 *Pharaonic King-lists, Annals and Day Books*, Mississauga: Benben;

2001 heslo „Annals“, in: Redford, D. B. (ed.), *The Oxford Encyclopedia of Ancient Egypt*, sv. I., Oxford: Oxford University Press, s. 94–96;

Russell, Gary

2003 *The Art of the Return of the King*, London: HarperCollins;

Tolkien, John R. R.

1991, 2001 *The Lord of the Rings*, London: HarperCollins;

1993/I *Pán prstenů. Společenstvo Prstenu*, přeložila Stanislava Pošustová, Praha: Mladá Fronta;

1993/II *Pán prstenů. Dvě věže*, přeložila Stanislava Pošustová; Praha: Mladá Fronta;

1993/III *Pán prstenů. Návrat krále*, přeložila Stanislava Pošustová; Praha: Mladá Fronta;

1995 (2000) *The Letters of J. R. R. Tolkien*, edited by Humphrey Carpenter with the assistance of Christopher Tolkien, Boston – New York: Houghton Mifflin;

1997a *Příběhy z čarovné říše*, Praha: Mladá Fronta;

1997b *The Monsters and the Critics and Other Essays*, London: HarperCollins;

1998 *Unfinished Tales*, London: HarperCollins;

Tolkien John R. – Anderson, Douglas

2003 *The Hobbit*, annotated by D. Anderson, London: HarperCollins;

Werner, Friederike

1994 *Ägyptenrezeption in der europäischen Architektur des 19. Jahrhunderts*, Weimar:VDG.